

УДК 821.161.2-6

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.11.02

ВАЛЕНТИНА КРИЩУК,

кандидат філологічних наук, доцент

(м. Хмельницький)

Поліжанрова структура письменницького епістолярію: постановка проблеми

У статті розкрито жанрову специфіку сучасного письменницького листа, його поліжанрову структуру, що є новим поштовхом, можливо навіть науково-дискусійним, у визначенні метажанрової природи української документалістики, до якої належить приватний письменницький лист. Доведено, що в метажанрі діаспорної епістоли відбувається процес зіставлення одного світу з іншим: реального і художнього, уявного, залежно від порушеної письменником проблематики і тематики, а також просторового світу (свій – чужий), часових орієнтирів (колись і тепер) тощо. Результати аналізу текстового наповнення листа переконують в тому, що письменницька епістолографія нині репрезентує поліжанрову структуру документалістики – автобіографію, біографію письменників, некролог. Серед наукових жанрів – літературознавча стаття, рецензія. В епістолі письменників української діаспори оприявлено художній жанр – ліричну поезію, а також жанри публіцистики – замальовка, біографічний нарис, інтерв'ю.

Ключові слова: жанр, поліжанрова структура, письменницький лист, автобіографія, метажанр, стиль, автор.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Останнім часом прикута увага дослідників літератури до жанрово-стильової природи письменницького листа, у якому виразно прочитується і монолог, і діалог на відстані (маємо на думці, відповідь-дискусія адресанта з адресатом стосовно порушених проблем). У листі увиразнюється й психологічний стан, внутрішній світ, внутрішня культура автора, що значно сприяє в доповненні його автобіографіки, як, і, втім, виявити стиль документальної оповіді. Епістолярна спадщина, наприклад, діаспорних письменників демонструє модифікований жанр, адже у листі можуть бути «вмонтовані» інші жанри, що його науковці відносять до метажанру (А. Ільків) – документальні спогади, автобіографія, біографія, некролог, літературні жанри – замальовка, нарис, новелета,

шкіц, вірш тощо. Відтак, беручи до уваги рухливий характер листа, застосовуючи новітні теоретико-методологічні підходи у визначенні його жанрово-стильової природи, назріла проблема по-новому підійти до інтерпретації поліжанрової структури епістолярію.

Аналіз досліджень і публікацій... Множинність підходів до пояснення дефініції жанру епістоли зумовлена тим, що єдиної класифікації немає. Кожен науковець потрактує жанр письменницького листа зі своєї світоглядної будови. Модифікації епістолярного жанру студіювали В. Святовець, В. Кузьменко, М. Коцюбинська, Г. Мазоха, В. Мацько, В. Пустовіт, Л. Вашків, В. Гладкий, В. Дудка, А. Ільків, Т. Швець та ін. Аналіз їхніх літературознавчих праць засвідчує різновекторний підхід щодо визначення природи листа, який дотепер має неусталене пояснення специфіки жанрово-стильових особливостей.

Формулювання цілей статті... *Мета статті* – застосувавши новітні науково-методичні принципи аналізу художньо-документальної прози, виявити і проаналізувати поліжанрову структуру письменницького епістолярію.

Виклад основного матеріалу... В сучасних дослідженнях прочитуються різновекторні стани виокремлення Я-індивіда, вияви оновлених стилетворчих практик. За модерними сучасними теоретико-літературними новинами ледве встигаєш спостерігати. У морі різночитань літературознавчих проблем вловлюється хаотичний дискурс словесного мистецтва. Останній у потоці студій нагадує великий ризоматичний текст, в якому реципієнт віднаходить авторські Я-его, рефлексивний стан, екзистенційний пошук шляху свободи мислення, щоби визначитись зі своїм статусом і місцем у світі.

Науковцями доведено, що лист є давнім літературним жанром, він має, як ми зазначаємо нижче, кілька визначень. За І.Франком, лист – інформація про біографічні моменти в житті автора, його психічний стан, мотиви творчості, коло спілкування, взаємодії з оточенням, ставлення до життя, природи тощо [6, с. 6]. Зважаючи на проблему, винесену нами у заголовок, багатоаспектний жанр епістоли слід розглядати в комплексі індивідуального стилю письменника, його сформованого світогляду, світовідчуття, ставлення до соціуму, до сприйняття світу. В. Пустовіт дещо звужено потрактує природу епістоли, вона вважає, що «лист письменника – це документ часу і ключ до простеження становлення його творчої концепції» [6, с. 16].

Із цього приводу є слушною думка О. Семенюк, яка вказує на багатоплановість приватного листування, його історико-літературне значення: «Приватні листи... відзначаються багатою палітрою

жанрових модифікацій. Вони є цінним джерелом історичної інформації для нащадків і несуть в собі естетичне начало, відкриваючи нові обрії для дослідників» [7, с. 106]. Хоча на модифіковані жанрові інновації ще раніше вказувала М. Коцюбинська, яка зауважила, що в письменницьких листах «своєрідно трансформуються, висвічуються окремими вкрапленнями і щоденник, і вірш у прозі, і публіцистичні пасажи, і лірична сповідь, і дидактичні роздуми» [3, с. 29]. Так, у текстовій структурі листа спостерігається неоднорідне мистецьке явище, на що також вказує О. Б. Семенюк, назвавши його (явище) чомусь піджанровими розгалуженнями, «тому обмежуватися лише одним принципом під час визначення типологічної ієрархії епістолярного жанрового комплексу письменника недоцільно» [8, с. 81].

Метажанр уособлює типи змістових та формальних едностей художнього і мемуарного твору. Оскільки епістола належить до мемуарної, документальної літератури, то, отже, його метажанрову природу розглядаємо у ракурсі феноменологічного, типологічного та філософського різновидів творення дійсності за жанровими носіями. У листах відчутно прочитується філософська настанова щодо погляду автора на творчі та буттєві сутності проблем, іноді автором вказуються шляхи їх розв'язання із суб'єктивною нарацією, особистим осмисленням доквілля. Прикметно, жанр листа буває не багатослівний, тому в ньому може домінувати стислий виклад часопросторових координат, зчаста – узагальнення образу реального персонажа (персонажів). Для прикладу наведемо ілюстрацію листів діаспорних письменників, адресовані В. Мацьку (за книгою «Епістолярний материк»). У них атрибутовано широкий спектр поліжанрової структури письменницького епістолярію. Скажімо, автобіографізм прочитується у листах О.Смотрича [5, с.51; 54-55; 76], а також біографія письменника XIX століття Семена Олійничука [5, с. 47-48]. Філософію і методику творчої праці продемонстрував у листах І. Качуровський [5, с. 69-70; 80; 83; 84-85; 89-92], ним подано стислу біографію поета Т. Матвієнка [5, с.93-94] та перекладачки Лідії Качуровської [5, с. 79], рецензію на монографію «Українська еміграційна проза XX століття» [5, с. 67-69], літературно-критичні замітки [5, с. 88-89], стислий образ Ю. Шевельова [5, с. 71-72; 77]. У листах О. Воронина до В. Мацька зафіксовані некрологи [5, с. 180; 183], автобіографія [5, с. 186-187]. Подають розлогі автобіографічні матеріали в кореспонденції (2.XI.2002) Діма (Діамара Ходимчук) [5, с. 206-208], Ольга Мак [5, с. 264-267], О. Гай-Головко [5, с. 161; 164-165], літературознавче дослідження про творчість І. Франка надіслав академік М. Неврлий [5, с. 103-106].

І.Качуровський у листах зчаста вдавався до художнього прийому

інтертексту:

Какая тут причина
И где здесь корень зла,
Сама Екатерина
Постигнуть не смогла [5, с. 82].

Відправник листа наводить цитату із твору графа О. Толстого «Історія держави російської від Гостомисла до Тимашева», однак в другому рядку автор поеми замість прислівника «здесь» вжив частку «же». Та смисл від цього не надто змінився, просто Качуровський з відстані часу лінгвістичні нюанси призабув (лист адресований майже за рік до смерті). В іншому листі літературознавець для підсилення думки на мовні теми, наводить приклад пародійності із поезії І. Буніна: «Бегут века, плывут века, / Вот как река, как облака» [5, с. 89]. Знову ж таки, зважаючи на поважний вік кореспондента, він не точно процитував строфу з поезії Буніна «Півень на хресті церковному» (1922 р.). Строфу слід читати дослівно так:

Поет о том, что мы живем,
Что мы умрем, что день за днем
Идут года, текут века –
Вот как река, как облака.

Текстуальне зіставлення наводимо для того, щоб розкрити документ факту, який з літами зафіксувався в пам'яті. Очевидно ці рядки закріпилися з того часу, коли після закінчення Літературного інституту (1958–1962) І. Качуровський 1968 року був викладачем російської літератури в університеті EL Salvador (Буенос-Айрес), відповідно з плином часу призабулась точність поетичних лексем, що їх занотували автори поезій. Людська пам'ять як психічний процес резонує до відтворення призабутого минулого досвіду й уможливорює застосувати в подальшій життєдіяльності, творчому процесі. Відповідно це й стосується певних подій і фактів, що їх слід читати як суб'єктивну передачу на письмі літератури факту. Документалістика здатна відтворювати фрагменти й елементи наглядної чи описової форми передачі подій, явищ. Точність їх фіксації та коментування багато в чому залежать від пам'яті оповідача (автора). Наприклад, у листі (5.12.1998) до В. Мацька О. Коновал повідомляє про те, як на І. Багряного велися шалені наклепи в діаспорному середовищі: «В тих наклепах допомагали з Москви чи Києва, прислали різні мов «факти його діяльності». Особливо проти нього виступала Селянська партія, емігрантське СВУ й до таких належить Крель з Англії. та Володимир Наддніпрянець, який написав «На літературному базарі» (1963) – книгу

проти Багряного. Щойно в 1997 році узнали, що він є В. Лобутським, який був одружений із сестрою Миколи Павлушкова, якого судили в Харкові в справі СУМ. Здається, Крель повернувся в СРСР ще перед його розвалом, взагалі був наклепником і особою темною». Отже, ілюстрований матеріал засвідчує, що окремі фрагменти викладені з непевною точністю, на що вказують лексеми «мов», «здається», словосполучення «допомагали з Москви чи Києва». Для скрупульозного дослідника літератури вимагається перевірка першоджерел, архівних матеріалів. Хоча в період існування тоталітарної держави СРСР не виняток, що спецслужбами були відкомандировані за кордон провокатори, та всі ці факти підлягають ретельній перевірці. Слушною з цього приводу є думка А. Ільків: «Письменницький лист – це відображення бачення митцем картини світу із сукупністю морально-етичних максим і філософських сентенцій» [1. с. 11]. До поліжанрової структури письменницького епістолярію варто віднести й фікційну літературу, зокрема фольклорно-поетичні та власне авторські віншування з нагоди знаменних дат [5. с. 229; 278; 386], авторські вірші – Ганни Черінь [5, с. 217-218], Галини Велевої, [5. с. 296; 301], Віри Вовк [5, с. 398-403], Т. Карабовича [5, с. 406; 413-414].

Погоджуємося з розмислами над природою ментажанру листа А. Ільків, яка резюмує: «Варто врахувати, що кожен із цих жанрів має ще свою систему жанрово-стильових модифікацій. Тому з метою уникнення термінологічної плутанини вважаємо за необхідне під час аналізу художньо-документальної літератури використовувати поняття «наджанр» і «метажанр», запропоновані Ю. Подлубною, тобто художньо-документальну прозу вважати наджанром, у структурі якого функціонують такі метажанри, як епістолярій, мемуари, щоденники, записні книжки, автобіографії, некролог тощо» [1. с. 12]. Г. Мазоха має інше бачення щодо визначення поліжанрової структури письменницького епістолярію. З її погляду, слід дбати про чистоту жанрової структури й адекватно класифікувати жанрові видозміни, появу і перетворення нових ознак. Відтак, дослідниця пропонує кілька принципів систематизації листів: 1): за адресатно-рецептивною спрямованістю; 2) за «чистотою» жанрової структури; 3) за проблемно-тематичним спрямуванням; 4) за «стильовим принципом» [4. с. 27].

Означена класифікація «чистоти» жанрової структури письменницького листа наближена до ригоричних (строгих) приписів і суперечить свободі творчості автора, який добровільно обирає тон, тематику, листа, жанрову структуру, стиль і методи його написання, формули звертання і прощання. Скажімо, С. Черкасенко листувався з Л. Білецьким, він зчаста вдавався до віршованого послання. І. Котяш

зазначає, що поет «використовує віршовану форму мовлення, як, наприклад, у листі до Л. Білецького від 13 липня 1934 р.: «Мої дорогі, мої любі Білецькі! / Я й знов у неділю, 15-го, / – Самотністю й нудьгою гнаний, / Як день удасться без дощу, / На крилах дружніх полечу / До вас, на Лисині, в Модржани. / Хоч гірш за дідька гість незваний – / Не хочу брать цього в тямки! / За тепле слово, стиск руки, / Що їх дають мені Модржани, / Ладен зазнати і догани» [2, с. 90].

В епістолярній спадщині пульсують і поетичні перегуки-присвяти. Скажімо, В. Вовк написала вірш «Лускоріх» [5, с. 413], а Т. Карабович – свій варіант верлібру «Гуцульський лускоріх» з присвятою Вірі Вовк: «Те, що було дійсністю / Лишилося на світліні згадкою / Але як їй тепер жити без нього / Коли в серці щемно і самотньо / Спасителю з вершини Корковадо / Подаруй їй під подушку на Миколая / Новий лускоріх, щоб вона не плакала / На безгомінному пустирі...» [5, с. 414]. У такий спосіб відбувся на відстані поетичний монолог / діалог (перегук), якому послугував термін «лускоріх», що має синонімічний ряд кедрівка, горішанка. Як бачимо, лінгвістична вправність легко обіграна в поетичній структурі листа-присвяти, листа-послання й філігранно увиразнює естетико-змістовий наратив, бо лускоріх – це символ і малої батьківщини, і рідної України в цілому. Письменники у своїх листах використовували й такі жанри, як публіцистики – замальовка [5, с. 261; 271-272], біографічний нарис [5, с. 233-238], інтерв'ю [5, с. 239].

Висновки... Нині настала епоха тотальної комп'ютеризації, електронні засоби стрімко увійшли в побут чи не кожної родини й замінили форму написання листа. Чорнилом, каліграфічним почерком тепер ніхто не пише. Не пишуть тепер й інтимних листів, бо високі технології Інтернету миттєво уможливають будь-кому прочитати інформацію, як кажуть, і на краю світу. Одначе, проаналізовані нами вище листи письменників переконують в тому, що їх метажанровість увиразнюється крізь призму авторських інтенцій (філософських, культурологічних, естетичних, пізнавальних, релігійних, психологічних тощо). У метажанрі діаспорної епістоли відбувається процес зіставлення одного світу з іншим реального і художнього, уявного, залежно від порушеної письменником проблематики і тематики, а також просторового світу (свій – чужий), часових орієнтирів (колись і тепер) тощо. Результати аналізу текстового наповнення листа переконують в тому, що письменницька епістолографія на сьогодні репрезентує поліжанрову структуру документалістики – автобіографію, біографію письменників, некролог про діячів культури, наукових жанрів – літературознавча стаття, рецензія. В епістолі оприявлено художній жанр – ліричну поезію, а також жанри публіцистики –

замальовка, біографічний нарис, інтерв'ю. І, звичайно, є «чиста» жанрова структура приватного письменницького листа, проте з меншим відсотком. Обсяг написання статті обмежує широко розглянути проблему, яка, сподіваюсь, стане поштовхом для наступних кроків дослідження природи епістолярного жанру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ільків А. В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2016. 40 с.
2. Котяш І. Епістолярій Спиридона Черкасенка: автобіографічний та літературний контексти. *Слово і Час*. 2012. № 4. С. 85–91.
3. Коцюбинська М. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2009. 582 с.
4. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.01.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 36 с.
5. Мацько В. Епістолярний материк. Хмельницький: Цюпак А. А, 2018. Т. 1. 446 с.
6. Пустовіт В. Ю. Український письменницький епістолярій ХІХ ст.: відображення перебігу літературного процесу: [моногр.]. Харків: вид-во Іванченка І. С., 2019. 329 с.
7. Семенюк О. Епістолярні діалоги Вінстона Черчилля з дружиною Клементиною: конвергенція жанрово-стильових модифікацій. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*: зб. наук. праць. Сер.: Філологічні науки. 2018. № 11. С. 102–107.
8. Семенюк О. Б. Типологія письменницького епістолярію: наукова рецепція теоретичних стратегій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2018. № 35, т. 1. С. 79–82.

References:

1. Ilkiv A. V. Intymnyi dyskurs pysmennytskoho epistoliarrii druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKh stolit: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: 10.01.01 / Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. Kyiv, 2016. 40 s.
2. Kotiash I. Epistoliarrii Spyrydona Cherkasenska: avtobiohrafichnyi ta literaturnyi konteksty. *Slovo i Chas*. 2012. № 4. S. 85–91.
3. Kotsiubynska M. Lysty i lyudy. Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist. Kyiv: Dukh i litera, 2009. 582 s.
4. Mazokha H. S. Zhanrovo-stylovi modyfikatsii ukrainskoho pysmennytskoho epistoliarrii druhoi polovyny KhKh stolittia: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: spets. 10.01.01 / Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2007. 36 s.
5. Matsko V. Epistoliarnyi materyk. Khmelnytskyi: Tsiupak A. A, 2018. T. 1. 446 s.

6. Pustovit V. Yu. Ukrainyski pysmennytskyi epistoliarrii KhIKh st.: vidobrazhennia perebihu literaturnoho protsesu: [monohr.]. Kharkiv: vyd-vo Ivanchenka I. S., 2019. 329 s.

7. Semeniuk O. Epistoliarri dialohy Vinstona Cherchyllia z druzhynoiu Klementynoiu: konverhentsiia zhanrovo-stylovykh modyfikatsii. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*: zb. nauk. prats. Ser.: Filolohichni nauky. 2018. № 11. S. 102–107.

8. Semeniuk O. B. Typolohiia pysmennytskoho epistoliarrii: naukova retseptsiia teoretychnykh stratehii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Filolohiia. 2018. № 35, t. 1. S. 79–82.

Summary

Valentyna Kryshchuk

Polygenre Structure of the Writer's Epistolary:

Formulation of the Problem

The article reveals the genre specificity of modern writing, its polygenre structure, which is a new impetus, perhaps even scientific and debatable, in determining the meta-genre nature of Ukrainian documentary, which includes private writer's writing. It is proved that in the meta-genre of the diasporic epistle there is a process of comparing one world with another: real and artistic, imaginary, depending on the issues and themes raised by the writer, as well as the spatial world (one's own – another's), time landmarks (then and now), etc. The results of the analysis of the textual content of the letter convince that the writer's epistolography now represents the polygenre structure of documentary - autobiography, biography of writers, obituary. Among the scientific genres we can see literary article, review. The epistle of writers of the Ukrainian diaspora reveals the artistic genre - lyric poetry, as well as the genres of journalism - sketch, biographical essay, interview.

Key words: *genre, polygenre structure, writer's letter, autobiography, metagenre, style, author.*

Дата надходження статті: «17» червня 2020 р.

Дата прийняття до друку: «09» вересня 2020 р.